

TİLİMSÂNİ, Şâbbüzzarîf

nin çağın şiir anlayışı gereği yoğun bedîî süslerle ördüğü, lafız ve mâna inceliklerine sahip şiirlerinin büyük bir kısmı medih, gazel ve hamriyyât temalarıdır. Bu özellikleri sebebiyle şiirleri kolay ezberleniyor ve hâfizalardan çabuk silinmiyordu. Çok güçlü bir tasvir kabiliyeti vardı. Hem göze hem gönüle hitap eden tasvirleri fil dışından yapılmış bibloları andırıyordu. Met-hiyelerinin çok abartılı olduğu, hatta kabul edilebilir sınırları aştığı, ancak gazellerinde ve hamriyyâtında hiçbir şairi taklit etmeyip özgün bir tavır sergilediği kaydedilir. Bu şiirlerinde olumsuz yönleri dahil bütün hayatını tasvir etmiş ve çağdaşı olan bazı kimselerden bahsetmiştir. Genç yaşına rağmen etrafında onun metodunu ve sanatını takip eden bir şairler halkası meydana gelmiştir. Dinî ve tasavvufî heyecanın, yer yer felsefî düşüncelerin yer aldığı şiirlerinde babasından aldığı geniş kültürün etkisiyle dinî ve tasavvufî terimleri çok kullandığı, insan ve kâinat üzerinde durduğu, insanı bir resme benzetip kâinatın ruhu olarak telakki ettiği görülmektedir. Tilimsânî bir haz denizi gibi algıladığı hayattan âzami derecede zevk almak gerektiğini ifade etmekte, dolayısıyla hazcı Epiküryen bir felsefeyi benimsediği anlaşılmaktadır. Bu anlayışın sonucu olarak içki vb. şeylerin haram sayılmadığı, çünkü Allah'ın zararlı olan şeyleri yaratmayacağı gibi iddialar ortaya atılmıştır (Ömer Mûsâ Bâşâ, s. 266-267). Onun dikkat çeken bir yönü de Memlûkler döneminde yaşamasına rağmen Araplığına vurgu yapması ve hiçbir Memlûk sultanını övmesidir.

Eserleri. 1. *Divân*. Tilimsânî erken yaşta çok şiir yazmış ve hayatta iken kendi el yazısıyla divanını oluşturmuştur. Divanı çok beğenilip ilgi görmüş, kısa zamanda tanınmıştır. Safedî'den naklen İbnü'l-Furât, hocası Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin de Tilimsânî'nin kendi hattıyla yazılmış divanını gördüğünü ve çok beğendiğini kaydetmektedir (*Târîh*, VIII, 85). Ancak bu divan günümüze kadar gelmemiştir. Mevcut divanın Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin asıl divandan yaptığı seçmelerden oluştuğu kaydedilmektedir (*Divân*, neşredenin girişi, s. 11-12). Onun, şairliğini beğenen birçok arkadaşının şiirlerini topladığı ve alfabetik biçimde düzenlemeye çalıştığı tahmin edilmektedir (Ömer Mûsâ Bâşâ, s. 248-249). Divanın çeşitli baskıları yapılmış (Kahire 1274, 1281, 1308; Beyrut 1885, 1891, 1325/1907), ilmî neşri ise Şâkir Hâdî Şükr

tarafından gerçekleştirilmiştir (Necf 1387/1967; Beyrut 1405/1985). Nâşir, Ebû Hayyân el-Endelüsî nüshasına bazı kaynaklarda rastladığı şiirlerini de eklemiş, böylece eser 373 parça ve 2247 beyti bulmuştur. Nâşir Tilimsânî'nin başka kaynaklardan derlediği şiirlerini ayrıca neşretmiştir ("Mâlem yünşer min şîri's-Şâbbi'z-zarîf", *el-Mevrid*, VII/3 [Bağdat 1978], s. 221-238). Divanı Selâhaddin el-Hewârî de yayımlamıştır (Beyrut, ts. [Dârü'l-kütübü'l-Lübnânî]). 2. *Maķâmâtü'l-'uşşâķ*. Diyalog şeklinde yazılan edebî nesir denemesidir. Tilimsânî babasını memnun etmek için yaptığı bu çalışmada kendi hayatını anlatmış, mukaddimesinde bahçeler arasındaki bir gezintide tabiatı ve gördüğü kadınları tasvir etmiş, edebiyat, şiir ve hitabetten bahsedilen bir grubu, bunlar arasındaki üç âşık genci ve aşklarını anlatmıştır. Söz konusu üç gencin her biri için ayırdığı bölüme "makâme" adını vererek yazıyı bir mukaddime ve üç bölümden oluşturmuştur. *Maķâmâtü'l-'uşşâķ*, Muhammed b. Yûsuf et-Tel'afri divanıyla birlikte (Beyrut 1310/1892) ve Muhammed Selîm el-Ünsî'nin tashihleriyle (Beyrut 1311/1893) neşredilmiştir. Eser ayrıca Tihâmî eş-Şerîki tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilip Fransızca'ya çevrilmiştir (1983, Vehrân Üniversitesi [Cezayir]). 3. *Maķâmetân: a) Feşâhatü'l-meshbûķ fi melâḥati'l-ma'sûķ, b) el-Maķâmetü'l-Hitiyye ve's-Şîrâziyye* (Ahlwardt, VII, 539). 4. *Huḫbetü taķlîd*. Bir göreve tayiniyle ilgili alaylı bir üslûpla yazılmış hitâbedir (Brockelmann, *GAL*, I, 300). 5. *Mecmû'u'r-resâ'il ve'l-mesâ'il*. Şairin bazı risâlelerini kapsayan bu mecmuayı P. Nwyla yayımlamıştır ("Mecmû'u'r-resâ'il ve'l-mesâ'il", *Mecelletü'l-Ma'hedi'l-Ferensi li'd-dirâsâti's-Şarkıyye*, XXX [Dımaşk 1978], s. 127-145).

BİBLİYOGRAFYA :

Şâbbüzzarîf et-Tilimsânî, *Divân* (nşr. Şâkir Hâdî Şükr), Beyrut 1985, neşredenin girişi, s. 5-21; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 44; Safedî, *el-Vâfi*, III, 129-136; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, Bulak 1299, I, 228; II, 263, 422; İbnü'l-Furât, *Târîh* (nşr. K. Züreyk - Neclâ İzzeddin), Beyrut 1939, VIII, 85-86; Kalkaşendî, *Şubḫü'l-a'sâ*, V, 149-150; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VII, 381; VIII, 29; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1786; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 708-709; Ahlwardt, *Verzeichnis*, VII, 539; Ahmed el-İskenderî v.dğr., *el-Mufaşşal fi târihi'l-edebî'l-'Arabî*, Kahire 1936, II, 190; Brockelmann, *GAL*, I, 300; *Suppl.*, I, 458; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 129-130; Ömer Mûsâ Bâşâ, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî: el-'Aşrû'l-Memlûki*, Dımaşk-Beyrut 1409/1989, s. 241-274; F. Krenkow, "Tilimsânî", *İA*, XII/1, s. 286; J. Rikabi, "İbn al-'Afif al-'Tilimsânî", *EI²* (İng.), III, 697.

ZÜLFİKAR TÜCCAR

TİMAR

Osmanlılar'da devlete ait toprakların askerî ve idarî gayelerle tahsisine dayalı sistem.

Türkçe'de **dirlik** (**dirilik**) ile eş anlamlı kullanılan **timâr** (**timar**) kelimesi sözlükte "bakım, ilgi" anlamına gelir. Terim olarak, Osmanlı merkez vilâyetlerinde bir süvari birliğini ve askerî-idarî hiyerarşisi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarûs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade eder. Timar sistemi, imparatorluğun sadece askerî-idarî teşkilâtlanmasının temel direği olmakla kalmamış, aynı zamanda mîrî arazi sisteminin işleyişinde, köylü-çiftçilerin statüleri ve ödeyecekleri verginin belirlenmesinde ve imparatorluğun klasik çağında (1300-1600) tarımsal ekonominin yönetiminde esas belirleyici faktör olmuştur.

Timar sistemiyle ilgili belgeye dayalı ilk atf Orhan Bey dönemine kadar gitmektedir. Osman Gazi tarafından kumandanlarına dağıtılan timarların daha çok yurtluk (apanaj) kabilinden veya Doğu Anadolu Türkmen devletlerindeki "tiyül" ya da "ülke" şeklindeki yurt tarzında olduğu anlaşılmaktadır. Ülke veya yurt terimleri, Osmanlılar'ın yönetimine geçtikten sonra aynı bölgelerde kalıtsal yurtluklar için kullanılmaya devam etmiştir. Bununla birlikte Selçuklu yönetimindeki İran'da ve Memlûk yönetimindeki Mısır'da bile Osmanlı timar sisteminin belirli temel özellikleri görülebilmektedir. İktâ sahibi tarafından savaş meydanına getirilecek yardımcı kuvvetlerin sayısı iktânının miktarıyla orantılıydı; bu, Osmanlı timar sisteminde ve daha öncesinde Bizans İmparatorluğu'nda da bulunan (pronoia) bir uygulamadır. Öyle anlaşılıyor ki Selçuklu yönetimindeki Anadolu'da apanaj tarzı timar ve aynı şekilde Osmanlı timarına benzer askerî tahsisat mevcuttu. Genel olarak belirtmek gerekirse nakit ekonomisi ve merkezî hazinenin gerektiği şekilde gelişmediği, ordunun büyük ölçüde süvarilerden oluştuğu bir devlette feodal sistem veya tahsis sistemi zorunlu biçimde ortaya çıkmaktadır. Süvarilerin ihtiyaçları böyle bir durumda ancak kırsal bir çevrede karşılanabilirdi ve devlet gelirlerinin ana kaynağı olmak üzere toprak mahsulünden alınan onda bir vergi yalnız yerel bir pazarda toplanabilir ve nakde çevrilebilirdi. Bu temel faktörlerin belirlediği feodal tahsis sistemi kadim İran, Bizans İmparatorluğu, Batı Avrupa, İslâm devletleri ve Türk-

Moğol devletlerinde hâkim oldu. Osmanlı Devleti, muhtemelen birbirini izleyen genişleme dönemlerinde bu feodal sistemlerin her birinden bazı unsurları alıp kendine özgü bir timar teşkilâtlanması geliştirmiştir.

Genelde at ve silâh, profesyonel sipahi sınıfını vergiye tâbi ekonomik faaliyetlerle uğraşan halktan ayıran temel özelliklerdi. Bu iki sınıfın birbirine karışmaması son derece sıkı takip edilen bir esastı; bu husus toplumsal adalet düzeni ilkesi kabul ediliyordu. Osmanlılar, Balkanlar'da "pronoia" (başına) sahibi profesyonel silâhlı süvari sınıfıyla karşılaşmışlardı ve onları, vergi ödeyen reâyâdan ayrı sipahiler veya askerî seçkinler diye kabul ederek sultana bağlı olmaları beklentisiyle kendi timarlı orduları içine hiçbir ayırıcılık yapmadan dahil etmişlerdi. Kısaca sipahi mesleği ve sınıfı, 1593-1606 yıllarında Avusturyalılar'a karşı yapılan savaş sırasında tüfek kullanan birliklere duyulan ihtiyacın maaşlı asker istihdamını zorunlu kılmasına kadar Osmanlı askerî sisteminin temel birimini oluşturuyordu. Kadim İran'da bilinen şekliyle silâhlı süvariler İran'da İlhanlı, Akkoyunlu ve Safevî ordularının seçkin birliklerini teşkil etmişti. Osmanlı timar sisteminde kullanılan "cebe, gecim" gibi hepsi Moğolca'dan geçen terimler mevcut etkinin ispatı şeklinde görülebilir. Osmanlı timar sisteminin daha sonraki gelişiminde Bizans'ın pronoia sisteminin etkisi aynı biçimde farkedilebilmektedir (timar, bakım kelimesi Yunanca'daki pronoia kelimesinin tam karşılığıdır). Öte yandan Osmanlılar, Memlûkler'le doğrudan ilişkiye girdiklerinden iktâ sistemini de büyük bir ihtimalle biliyorlardı.

II. Murad döneminde hazırlanan timar icmal defterleri, Osmanlı timar sisteminin bütün temel ilkelerinin ve XVI. yüzyıl kanunlarındaki tasvirlerde görülen özelliklerinin daha o dönemde tamamen şekillendiğini gösterir. Tipik Osmanlı vilâyeti timar sisteminin yürürlükte olduğu bir yerdir. Gelirleri timar şeklinde dağıtılmayan vilâyetler (Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsâ, Cezayir, Trablusgarp ve Tunus) sâlyâneliydi. Beylerbeyi yönetimindeki bir vilâyet / eyalet, sancak beyi yönetimindeki sancaklara ve her bir sancak subaşı yahut zaîm kontrolündeki subaşılıklara veya zeâmetlere bölünmekteydi. Zaîmlerden biri seçilerek kendisine alay beyi unvanı verilir ve bu kişi sancak içindeki sipahilerle ilgili bütün işlerden sorumlu tutulurdu. Bunların hepsi bey unvanı taşıyan kumanda kademesinden görevlilerdi. Aslında san-

cak temel idarî veya askerî birimdi, fakat beylerbeylik bölgesi sancakların eklenmesiyle yahut çıkarılmasıyla değişebilmekteydi. Bir sipahinin başlangıçtaki sancagında kalması temel bir kuraldı ve onun timarındaki değişiklikler sadece bu sancak içinde uygulanmak zorundaydı. Bir sancaktan diğere nakil istisnâ bir durumdur. Genellikle mart veya nisan aylarında sefer mevsimi başladığında çeribaşılar zeâmetteki sipahileri toplayarak subaşıya katılırlardı. Ardından subaşılar sancak beyi ile buluşurdu. Sipahileri sancaklardan derleyip kumandası altında birleştiren beylerbeyi Ordu-yı Hümâyün'la buluşma yerine varmadan önce birliklerini teftiş ederdi.

Güvenilir bir kaynak olan İdrîs-i Bitlisî'nin *Heşt Bihişt*'i 1473'te timarlı Anadolu ordusunu 20.000, Rumeli ordusunu 24.000 civarında tahmin etmektedir. Bu rakamlara yardımcı kuvvetler durumundaki cebeliler dahil olmalıdır. 933-934 (1527-1528) tarihli resmî kayıtlarda timarlı ordu 37.521 kişi olarak verilmektedir. 37.521 timar sahibi içinden 9563'ü hisar eriydi (kale muhafızı), geri kalanlar seferlere katılan süvarilerdi (eşkinici). Timar sistemi uygulanmayan Mısır gelirleri dışarıda bırakıldığında kamu gelirlerinin hemen hemen yarısının timarlara tahsis edildiği ortaya çıkar. Her bir timar, zeâmet ve has sahibi, sefer için timarıyla orantılı sayıda cebeli veya tam teçhizatlı yardımcı atlı asker getirmek zorundaydı. Bir özet veren Ali Çavuş Kanunnâmesi 1063 (1653) tarihli ise de kaynakları 1560-1580 dönemine ait olmalıdır. Tablo II'deki rakamlar genelde cebelilerin sayısının timar sahiplerinin iki katına ulaştığını ima etmektedir. Timar sahiplerinin teçhiz edip toplanma yerine getirmek zorunda buldukları cebelilerin tam sayısını belirlemek zordur. Kanunlara uygun şekilde 730 akçe gibi küçük timar sahibi bir cebeli sipahi bir cebe giymek zorundaydı; cebe genellikle metal plakalardan oluşan basit bir zırhtır. Ancak 3000 akçeyi geçtikten sonra cebeli bir bürüme, yani birbirine tutturulmuş çelik halkalardan oluşan ve anlaşıldığı kadarıyla daha pahalı ve işe yarar olan bir zırh-cekete giyebilirdi.

Timar teşkilâtlanmasında sınıflar işlev ve kalıtıma göre ayrıştırılmaktaydı. İşlevsel olarak timarlar temelde üç kategoriye ayrılmıştı: Has, zeâmet ve timar. Has (hâs; çoğulu havâs) iki türdür: Havâs-ı hümâyün ve havâs-ı vüzerâ (ümerâ). Prensipite pa-dışaha ait olsa da aslında hazine içinde yer alan havâs-ı hümâyün gelirleri esasta diğer bütün kategorilerden ayrılmıştır. En zengin ve güvenilir gelir kaynakları bu

kategori için tahsis edilmişti; fakat her zaman onları başka kategorilere kaydırmak mümkündü. Havâs-ı vüzerâ hükümet üyeleriyle vilâyet yöneticileri, sancak beyleri / mirlivâlar ve beylerbeyleri / mîrî mirânlar için ayrılmıştır. 835 (1432) tarihli *Arvanid Defteri*'nde timarlar sadece has ve timar olmak üzere iki sınıf şeklinde geçmektedir. Subaşılının tahsisleri timarın büyüklüğüne göre değil onların askerî hiyerarşideki konumlarına göre ya timar ya da has olarak adlandırılmaktaydı. İcmalde 20.000 akçe diye kaydedilen timarlara ancak daha sonraları zeâmet adı verilmiş, onlardan faydalananlara bey lakabı taşıyan kumanda kademesinde görevli kişi anlamında zaîm veya subaşı denmiştir. Bir zeâmet terfiler ve yükseltmelerle yapılan ilâvelerle 100.000 akçeye kadar çıkabilirdi. Sancak beyleri ve beylerbeyilerine tahsis edilen hassın 100.000 akçeden başladığı var sayılırdı. 1609 yılına doğru bir sancak beyinin en düşük hassı Eğilî bir Kürt beyine ait olan 96.750 akçe tutarındaydı; en yükseği ise 652.500 akçe tutarında Bosna'daki Klis sancağı hassı idi. Bir beylerbeyine ait en yüksek has Diyarbekir'e ait 1.200.660 akçe, en düşüğü Kıbrıs'a ait 600.000 akçe idi. İcmal defteri hazırlamakla yükümlü olan görevli her bir has ve zeâmet birimini öyle düzenlemişti ki söz konusu timarın bölümleri, köyleri veya hisseleri sancak veya zeâmet arazisinin çeşitli kısımlarına dağıtılmıştı. Dolayısıyla güvenlikten sorumlu sancak beyi veya zaîm sancak yahut zeâmetinin değişik kısımlarını bizzat dolaşmak ihtiyacı hissediyordu. Sıradan bir timardaki hisseler de farklı köylere dağıtılmıştı. Bu düzenleme, güvenliğin yanında devletin timar sahibinin köyü kendi kişisel mülküne dönüştürmesini önleme kaygısından doğmuş olmalıdır. Böylece haslar, zeâmetler ve timarlar beylerbeylik sınırları içinde bir mozaik teşkil etmekteydi. Sancak beyi ve zaîm yetki alanlarında bulunan yerleri düzenli biçimde dolaşmak, suçluları kovuşturmak, meşrû hukukî süreci izleyerek kadıdan karar çıkarttıktan sonra onları cezalandırmak durumundaydı. Asker sefere çıkınca geride güvenlik amacıyla bir sipahi birliği bırakılırdı. Cezaî rûsumun bu üç sınıf arasında bölüşülmesi sık sık ihtilâflara sebep olmuş ve devlet özel düzenlemelerle hisseleri paylaştırmaya çalışmıştır.

İcmal defterlerinde kayıtlı bir timar timara dahil köylerinkilerle uyumlu sınırlara sahip, "kılıç" adı verilen malî ve askerî bir birim oluşturmaktaydı. Aynı zamanda bu

TİMAR

sınırlar içinde kayıtlı çiftçiler (hâne) hukuken timar sahibinin reâyâsıydı. İşlenmiş ya da boş arazi ve timar dahilindeki diğer bütün doğal kaynaklar timar sahibi tarafından kullanılabilir, timar dışından başka çiftçileri getirerek buralara yerleştirebilirdi. Ödenmesi zorunlu olan bütün vergiler yeni bir tahrir yapıncaya kadar timar sahibince toplanırdı. Dolayısıyla timar sahibi, bir veya daha fazla sayıda köye timar şeklinde sahip olduğunda bu bir timar ünitesi, timar toprağı diye nitelendirilebilirdi. Timar sahibine “sâhib-i arz” (sâhib-i raiyyet) denilirdi; çünkü buradaki arazi ve çiftçi üzerinde mîrî arazi ve reâyâ ile ilgili kanunlarda belirtilen şartları uygulamada tam yetkiye sahip tek kişiydi. Bu kanunları çiğnediği takdirde soruşturmayla tâbi tutulurdu ve hakkını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya gelirdi.

Kanun koyucu çift resmi ve ispençe gibi kişisel vergileri sâhib-i raiyyete, öşrü ise işlenmiş arazi üzerinde hak sahibi olan sipahiye bırakmıştı. Toprağın ekilmemesi ve öşrünün tahakkuk etmemesi durumunda sipahi çift bozan vergisi de alırdı. Çiftçinin toprağını terketmemesi gerekirdi. Timar sahibinin kaçan çiftçiyi on yıl (daha sonra on beş yıl) içinde geri getirme yetkisi vardı. Bu şart verimliliği sağlamak ve timar sahibinin gelirini güvence altına almak için konulmuştu. Ardından kanunlar bu alanda daha fazla serbestlik vermiştir. İlke olarak Osmanlı rejimi, çiftçinin emeğinin mahallî otoritelerce suistimal edilmesine ve askerî sınıflarla çiftçiler arasında kişisel ilişkilerin kurulmasına karşıydı. Reâyâ üretimle ilgili faaliyetlerini yapmakta serbestti ve timar sahibine kanunun belirttiğinden fazla veya kanuna aykırı vergi vermezdi. Bu anlamda Osmanlı köylüsü hürdü ve sipahi onu kendi istekleri doğrultusunda zorla çalıştıramazdı. Devletin sipahinin atına saman vermek, onun hassa çiftliğinde, inşaat işinde çalışmak, toplanan öşürlerin pazara götürülmesine yardım etmek gibi Osmanlı öncesi feodal sistemden kalma bazı angaryaları devam ettirdiğidir. Ancak bu hizmetlerin çoğu Osmanlı sisteminde ücrete tâbi işlere dönüştürülmüştür. Bizans-Balkan bağlamında olduğu gibi Osmanlı timarı bir malî birimdir. İcmal defterinde her timarın sonuna konulan hâsil (timar gelirinin ana toplamı) bizzat timara işaret etmekteydi.

Genelde timar sahibiyile köylüler arasındaki ilişki her an bozulmaya müsaitti. Çünkü her iki taraf kendi çıkarını gözetiyor veya yükümlülüklerinden kaçmak için çaba

harcıyordu. Sipahi karşısında reâyânın hakları kanunnâmelerde ayrıntılı biçimde belirlenmiştir.

Osmanlı kanun koyucuları, sipahilerin sayısında istikrar sağlamak amacıyla timarların bölgesel ve malî birliğini koruyacak çeşitli önlemler almıştır. Her timar birimi (kılıç) icmal defterlerinde ayrı bir madde halinde kaydedilmiş ve bu birimler değiştirilmemeye çalışılmıştır. İcmal defterle-

rinde kabul gördüğü şekliyle timar teşkilâtının ve kılıç birimlerinin sayısını kontrol etmek için devlet belirli kurallar koymuştur. Defterde kaydedildiği şekliyle bir timar birimi hisse olarak parçalanamaz ve bağışlanamaz ya da bütün halinde başka birime katılamazdı. Bir sipahinin oğulu babası hayatta iken -istisnaî bazı durumlar hariç- timar sahibi olamazdı. Timarın bir oğula aktarılması (ferâğ) durumunda genelde sadece orijinal kılıç birimi verilirdi ve bir kılıç birimine birden fazla sipahi tasarruf edemezdi. Ancak II. Murad dönemi kayıtlarıyla daha sonraki kayıtlarda görüldüğü üzere uygulamada bir timar birden fazla sipahiye verilmiştir. Bu durumda sipahiler birlikte veya sırayla (benevbet) sefere çıkabilirlerdi. Müşterek uygulaması, timar bekleyenlerin baskısı ve devletin savaş meydanında daha fazla insan gücüne ihtiyaç duyması neticesinde doğmuş olmalıdır. Osmanlı timar sisteminin Batılı feodal uygulamalardan farklı temel özelliklerinden biri miras yoluyla mirasçılara geçmemesidir. Bununla birlikte Osmanlı hukuku, erkek çocuğun ölen babasının timarının bir bölümüne başlangıç timarı oranında ya da erkek çocuklarının tamamının ortaklaşa babanın timarının bütününe hak sahibi olduklarını kabul etmekteydi; bu uygulamaya genellikle erken dönem kayıtlarında rastlanmaktadır.

İstimâlet (gönül kazanma) politikası gereği Osmanlılar fethedilen topraklarda timar sisteminin değiştirilen çeşitli şekillerini uygulamıştır. Meselâ Balkan fetihleri sırasında daha önceki pek çok pronoia sahibini bu pronoialarında Osmanlı timar sahipleri şeklinde devam ettirmiştir. Müslüman olma bir Osmanlı sipahisi için ön şart değildi. Hıristiyan timarlarının sayısı bazı sancaklarda toplam sipahilerin % 35'i gibi yüksek bir orana ulaşmıştı. Anadolu'da Karaman ve Dulkadir sancaklarında sipahi sınıfının üyeleri, Osmanlı hânedanına sadık kalmaya karar verdikleri her an timar başıyla ödüllendiriliyordu. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlılar için sipahilik miras yoluyla geçebilen bir özellikti. Yerleşik askerî ailelerin çocuklarına ocakzade denilmekteydi (bk. OCAKLIK).

Yavuz Sultan Selim, kızılbaş ve Türkmenler'e karşı mücadelesinde sadakatlerini güvence altına almak amacıyla Diyarbakir beylerbeyliğine bağlı dokuz Kürt sancak beyinin yurtluk arazilerindeki mülkiyet ve iç işlerinde bağımsızlık haklarını (ocaklık, hükümet) tanımış, daha küçük aşiret beyleri de zâim kabul edilerek yurtluk ve ocak-

TABLO I

933-934 (1527-1528) tarihli
bütçedeki timarlara tahsis edilen
gelirler (milyon akçe)

Vilâyet	Toplam gelir milyon akçe	Padişah hassı oran	Evkaf ve emlak oran	Has; beyler ve sipahiler için zeâmet ve timarlar oran	Hesap ve beyler için sipahiler için
Rumeli,	198,2	48	6	46	17.288
Anadolu,	129,6	26	17	56	16.468
Karaman, Dulkadir, Rum, Diyarbakir	22,7	31	6	63	1.071
Suriye (Halep ve Dimaşk)	51,8	48	14	38	2.694
Mısır	135,4	86	14	-	-
Toplam	537,7	51	12	37	37.521

Ö. L. Barkan, İA, "Timar" md. temel alınmıştır.

TABLO II

Sofyalı Ali Çavuş'a göre
beylerbeylik / eyalet başına
kılıç veya timar birimleri ve cebeliler

Beylerbeylik	Kuruluş tarihi	Sancak sayısı	Timar sahiplerinin sayısı	Cebelilerin sayısı
1. Rumeli yak.	1362	24	10.187	24.813
2. Bosna	1580	7	1980	5010
3. Budin	1341	17	2864	8136
4. Tımişvar	1552	6	310	2190
5. Anadolu	1395	14	8619	16.381
6. Karaman	1468-1512	7	2500	3500
7. Maraş (Dulkadir)	1522	4	2869	3631
8. Sivas (Rum)	1413	7	3937	4063
9. Trabzon yak.	1578	2	554	1446
10. Kefe	1568	1	-	-
11. Diyarbakir (Âmid)	1515	22	4017	13.983
12. Sam	1516	11	1250	2750
13. Halep	1516	6	1150	2950
14. Erzurum	1533	11	5618	4382
15. Çildir (Akhisar)	1578	13	556	1444
16. Kars	1580	6	819	1681
17. Van	1548	13	1215	1785
18. Rakka ve Ruhâ (Urfa)	1515	7	1100	1400
19. Şehrizol (Şehrizol)	1560 (?)	19 (6)	590	2410
20. Musul (Mevsil)	-	5	610 (?)	2390 (?)
21. Trablussam	1516	5	610 (?)	2390 (?)
22. Bağdat	1535	20	980	2520
23. Kıbrıs	1570	8	1800	3200
24. Cezâyir-i Bahr-i Sefid	1533	13	2320	4680
Toplam		248	56.455	118.135

lık statüsü elde etmiştir. Onların zeâmet ve timarları aile üyeleri arasında miras yoluyla geçebiliyordu. Yurtluk-ocaklık sistemi diğer beylerbeyliklerde de meselâ Van'da sekiz sancakta, Halep'te bir sancakta, Çıldır'da dört sancakta, Şehrizol'da bir sancakta ve Kuzey Irak'ta bazı yörelerde uygulanmıştır. Yurtluk-ocaklık statüsü Karaman (Konya) beylerbeyliğindeki bazı Türkmen kabilelerine de tanınmıştır. Ocaklık timarlar zamanla Bosna'da yayılmıştır. XVI. yüzyılın sonundan itibaren Avusturya ordusunun sürekli işgal tehdidi sebebiyle devlet, Bosna sipahilerinin timar veya zeâmetlerinin sadece erkek çocuklarına değil erkek çocuğun olmadığı durumda ailenin diğer erkek üyelerine miras yoluyla geçmesi yönündeki taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu timar sahibi aileler ocak diye tanınmakta ve onların timarlarına da ocaklık denmekteydi. Bu imtiyazın verilmesi kararı I. Ahmed dönemine kadar (1603-1617) geri gider; karar Sultan İbrâhim tarafından 1644'te teyit edilmiştir.

Serbest adı verilen başka bir timar kategorisi belirli dokunulmazlıkları ihtiva eder. Beylerbeyi, sancak beyi, alay beyi, zaîmler, çeribaşı (serasker), dizdar ve çavuş dahil yetkili kıldıkları alanda asayişin teminiyle vazifeli görevlilere ait bütün has ve zeâmetler bu sınıfa dahildi. Onlar para cezaları, evlilik vergisi ve kaçak kölelerin satışından elde edilen vergi gelirlerini başka otoritelerle paylaşmak zorunda değildi. Bütün yurtluk-ocaklık timarları da aynı dokunulmazlıklara sahipti. Arpalık, hükümet, ocaklık tipi timarlar ve zeâmetler, "mefrûzü'l-kalem" ve "maktûu'l-kadem" adı verilen bir yapıda belirli bir otonomiye sahip olmaları bakımından normal timar ve zeâmetlerden ayrılmaktaydı. Diğer bir ifadeyle suç işleyenlerin takibi ve para cezalarının toplanması söz konusu olduğunda onların bölgelerine ehl-i örfün karışmasına izin verilmezdi. Yaya, müsellem, yörük, akıncı ve voynuk gibi ocaklarda teşkilâtlanan grupların reislerine ve kalelerdeki kumandanlara ait timarlar ve zeâmetler de aynı şekilde arpalık sınıfına kaydedilmişti; çünkü reislik ancak grup içinde aktarılabilirdi. Kadı, imam, metropolit, papaz gibi din görevlilerine bağışlanan timarların da arpalık türünden olduğu anlaşılmalıdır; zira onlar hep aynı görevi aynı timarda devralmaktaydı. Osmanlı timarının yerel şartlara uyarlanmış diğer biçimleri mâlikâne, eşkıncılı, benevbet ve müşterek timarlardır. İlâve birliklere ihtiyaç duyan Fâtiş Sultan Mehmed, yurt

benzeri hak veya mülk arazisi sahiplerinden eşkıncili adı verilen yardımcı asker teşhiz ederek kendi seferlerine göndermelerini istemiştir. Bunlar icmal defterlerine dahil edilmiştir. Fâtiş Sultan Mehmed aynı zamanda büyük ölçekli toprak reformu yapmış ve pek çok kullanışsız evkaf ve emlak arazisini sipahilere yeni timarlar açmak için ortadan kaldırmıştır.

Timar büyüklüğünü temel alan bir düzenleme, timar sahibinin sefere birlikte getirmekle yükümlü tutulduğu teçhizat türü ve cebelülerin, yani tam teçhizatlı silâhlı atlıların ve oğlanların / gulâmların (genç devşirmeler) sayısını belirlemiştir. Daha 835 (1432) yılı civarında bu kanunlar tam olarak yürürlükteydi. Meselâ 1000 akçeden başlayan veya 2000 akçenin altında kalan bütün timar sahipleri seferde bir cebe ile hazır bulunmalıydı; 2000'e terfi ettirildiğinde ise aynı zamanda kendisiyle birlikte bir gulâm da getirmek zorundaydı. Oğlan bir sipahi tarafından yakalanmış ya da satın alınmış bir köleydi. Öyle görülüyor ki belirli bir hizmet süresi sonunda bir gulâm cebelü konumuna yükseltilirdi. Kaçak gulâmlar genellikle kaynaklarda zikredilmiştir. Basit bir sipahi, timarının her bir fazla 3000 akçesi için bir cebelü teçhiz etmek mecburiyetindeydi, ancak 20.000 akçe değerini aşan timar sahibi görevliler (subaşı ve daha yüksek rütbeliler), her bir 5000 akçe için bir cebelü getirirdi. Böylece Osmanlı sipahi ordusu bütün silâhlı süvari gücünden oluşmaktaydı. Fakat Osmanlılar Türkmen, İranlı ya da Memlûk silâhlı süvarileriyle karşılaştıklarında askerî üstünlüklerini genelde ateşli silâhlar ve toplarla sağlıyorlardı. 3000 akçeli timar sipahisi bir bürüme giymek ve kendisiyle birlikte bir cebelü, 5000 akçelik timar sahibi ise bir bürüme giymek ve bir cebelü, bir gulâm, bir de çadır getirmek zorundaydı. Zamanla sipahiler fakirleşti. Bir sipahi sefer için ihtiyaç duyduğu bütün ekipmanı ve yiyeceği yanına almak durumundaydı. Timarların değerindeki düşüş yanında gerekli ekipmanın fiyatının yükseliği bir timarının uzun mesafeli seferlere katılmasını imkânsız hale getirmiş ya da zorlaştırmıştır. 1584 sonrasında timarların değeri aynı kalmasına rağmen enflasyon % 100'e ulaşmıştır. Osmanlı arşiv kaynakları, sipahilerin gittikçe artan oranda köylülerden zorla vergi aldıklarını ve pek çoğunun haydut çetelerine katıldığını gösteren bilgiler içerir.

Reâyâ statüsünden birinin sipahi sınıfına girmemesine ve timar sahibi olmama-

sına son derece dikkat edilirdi. Ancak savaşçı olarak seferlere katılan reâyâ kökenli gönüllüler ve garip-yiğitlerle akıncılar ve kale garnizonu mensupları kumandanlar tarafından timar için tavsiye edilebilirdi. 1578-1618 arasında Avusturya ve İran'a karşı yapılan uzun seferler yüzünden adama olan ihtiyacın artması üzerine kumandanlar bu hususta daha hoşgörülü davranmış, binlerce Anadolu Türk, Kürt ve diğer reâyâ imtiyazlı sipahi sınıfa dahil olma fırsatı bulmuştur. Dışarıdan sipahiliğe girenler hakkındaki şikâyetler daha Kanûnî Sultan Süleyman döneminde padişah fermanlarında dile getirilmiştir. Bunun ardından başvuranların sipahi kökenli olmasına yönelik sıkı kurallar konuldu. Timarların hukuken hak sahipleri yanında mülâzimler, yani mâzuller, görevden alınmış sipahiler, timar almak ümidiyle sefere katılan sipahilerin çocukları da (eli-emirli) vardı. Böylece timara hak iddia edenler sabırsız, kargaşa çıkarmaya meyyal ve her an merkezî hükümete karşı isyan hareketlerine katılmaya hazır bir grup teşkil ediyordu. Bütün bu kişiler ve rahatsız sipahiler 1416'da Şeyh Bedreddin Simâvî, 1511'de Şahkulu Baba Tekeli ve XVI. yüzyılda kızılbaş isyanları gibi ayaklanmalara katıldı. II. Bayezid ve Kanûnî Sultan Süleyman döneminde babalarından sonra tahata çıkmak için mücadele eden rakip Osmanlı şehzadeleri kendilerini destekleyenlere timar sözü vermişlerdi; nihayet 1593-1609'da Anadolu'daki Celâfî zümreleri de benzeri unsurlardan meydana geliyordu.

Bir kişinin elinden timarın alınmasının sebepleri arasında öncelikle sefere katılmama geliyordu. Beylerbeyi tarafından sefer sırasında yoklama yapılırdı ve katılmayanların kaydı devlet merkezine gönderilirdi. Ayn Ali bu kayıtların hangi timarların boş olduğunu belirlemek, çifte tahsis ve ihtilâfları önlemek için son derece önemli sayıldığını vurgulamıştır. Timarın kaybedilmesinin gerekçeleri arasında adam öldürme veya hırsızlık gibi büyük bir suç işlemiş ya da reâyâyâ karşı zalimane bir eyleme katılmış olma da vardır. Mâzul bir timarlı, tekrar timar hakkı elde edebilmek için mülâzemet maksadıyla beylerbeyinin kumandasında sefere iştirak etmek zorundaydı. Hakkını kaybettikten sonraki yedi yıl içinde seferdeki orduya katılmazsa bu kişi sipahiliği kaybeder ve vergiye tâbi basit bir reâyâ haline gelirdi. Dolayısıyla sipahilik tam mânâsıyla kalıtsal değildi. Azil devlet tarafından, bekleyenlere yer açmak ve timar sahiplerini seferlere katılmaya

TİMAR

teşvik amacıyla sıkça uygulanan bir yoldu. Bununla birlikte pek çok sipahi, timar gelirlerinin destekleyemeyeceği kadar pahalı ve uzun mesafeli seferlere katılma konusunda isteksiz davranıyordu. Padişahın iştirak ettiği 1596 tarihli önemli sefere katılmayan Anadolu sipahiler sipahilik mesleğinden ebadiyen atılmış, bu durum imparatorluk içinde büyük karışıklıklara yol açmıştır. Devletin kadro boşalmasını bekleyen pek çok sipahi için mülâzemet yoluyla rotasyon sistemi uyguladığını gösteren hiçbir delil yoktur. XVI. yüzyılın son on yıllarında çok yaygın olan rüşvet ve kayırmacılık yüzünden pek çok mâzûl sipahi diğer isyancı gruplara katılmıştır. Ayrıca, Avusturya ordusunun giderek artan ateşli silâh gücüyle karşılaştıklarında savaş meydanında yetersizlikleri ortaya çıkan sipahiler seferlerde gittikçe artan oranda yeniçeri, sekban ve saruca paralı askerleriyle değiştirilmiş, bu sebeple timar sistemi gerilemiştir. Hükümet timar gelirinin büyük bölümünü merkezî hazineye ve başka yerlere kaydirmiş, bunlar daha sonra sarayın tercih ettiği kişilere tahsis edilmiş maaşlara veya merkezdeki çavuş, müteferrika yahut kâtip gibi nüfuzlu kişilerin timar ve zeâmetlerine dönüştürmüştür. 1030 (1621) yılı seferinde 2882 çavuş ve çavuş oğlu, doksan dört gedikli çavuş, 681 müteferrika ve müteferrika oğlu, 522 kâtip bin timar sahibi olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu husus çok sayıda timarın sipahi ordusu dışındaki şahıslara gittiği yolundaki şikâyeti doğrulamaktadır.

TABLO III

XVII. yüzyıl seferlerinde timarlı sipahiler			
Beylerbeylik / eyalet	1025 (1616) seferi	1030 (1621) seferi	1065 (1655) seferi
Anadolu	3864	3447	1897
Karaman	814	974	639
Sivas	1250	1558	471
Rumeli	4633	4157	2696
Diğer	4306	4922	349
Toplam	14.867	15.058	6052

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren timar sistemi giderek askerî fonksiyonunu iyice kaybetmeye başladı. Merkezî idare de timar gelirlerini hazineye aktarmaya yönelik yeni tedbirleri devreye soktu. 1127 (1715) Erzurum yoklamasında 2119 timar ya köylerin harap oluşu ya da sipahilerinin yoklamaya gelmemesi üzerine hazineye intikal ettirildi. Bu temayül hazi-

nenin ihtiyaçları doğrultusunda daha da arttı. Bununla beraber sistemi ıslah yolunda bazı teşebbüsler yapıldı. I. Abdülhamid dönemindeki nizamnâme (1191/1777) bazı yenilikler getirdi. Suistimaller önlenmeye çalışıldıysa da bundan önemli bir sonuç elde edilemedi. 1206 (1791) tarihli nizamnâmede sancak dahilinde ikâmete mecbur olmak, sefere katılmayanların timarlarına el koymak, alaybeylerini tevcihte öne çıkarmak, kadroları dondurmak vb. tedbirlere yer verildi. Fakat seferlerde bunlardan hiçbir fayda sağlanamayacağı kesinleşmiş gibiydi. Sistemin tasfiyesi de bu dönemde gündeme geldi. 1827'de Rumeli ve Anadolu'daki elli üç sancaktan 5200 kadar timarlı sipahi timar gelirleriyle birlikte Asâkir-i Mansûre süvarisi haline getirildi. Ancak timar gelirleri onların geçimlerini sağlamaktan uzaktı. Bunların tâlim için İstanbul'a celpleri önemli zorluklara yol açıyordu. Bu yüzden bir kısmı timarları ellerinden alınıp aylıklı haline getirildi. Emekli olmak isteyenlerin cebelü bedeli alınmak şartıyla timarlarına dokunulmadı. Bu gibi timarlılardan mahallî inzibat işlerinde yararlanılması düşünüldü. Tanzimat döneminin getirdiği yeni malî uygulamalar, inzibat görevlisi haline gelen timar sahiplerinin kendi bölgeleriyle alâkalarını iyice kesmişti. Son sipahinin vefatıyla timarlar tasfiye edilecekti. Bunların oğullarından yaşları müsait olanlar merkezde zâbit olarak yetiştirilecekti. Bu şekilde timar rejimi tarihe karıştı, timar topraklarıyla ilgili mahallî problemler ise Cumhuriyet dönemine miras kaldı.

Timar işleriyle ilgili merkezî örgütlenmede büroların başında mufassal ve icmal tahrir defterlerinin tutulduğu defterhâne gelir (bk. DEFTERHÂNE). Tahvil Kalemî tahvil tezkirelerinin (tahsis belgeleleri) teslim edildiği bürodur. Hazırlanan tahvil tezkireleri Beylikçi Kalemî'ne sevk edilir, burada berat veya nişan düzenlenir ve kendisine tahsis edilen kişiye teslim edilir. Tahvil Kalemî'nin doksan bir defteri İstanbul'da Osmanlı Arşivi'ndeki timar tahvil veya rûznâmçe defterlerinin sayısı II. Bayezid döneminden başlayarak 2000 civarındadır (Howard, *TSAB*, X/1 [1986], s. 11-18; Göyünç, *TTK Belleten*, LX/227 [1996], s. 127-138).

Timar sisteminin temel kaynakları defter-i hâkânî kayıtları ve özellikle icmal defterleridir (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 1992, s. 126-142, 186-230; *Baş-*

bakanlık Osmanlı Arşivi Kataloglar Rehberi, Ankara 1995, s. 118-123, 253-254). İcmal timar birimleri temelinde düzenlenmiş has, zeâmet ve timar sahipleri (icmal-lü) arasında gelirlerin paylaşılmasını göstermek amacıyla düzenlenmiş defterdir. Osmanlı Arşivi'ndeki en eski icmal kayıtları II. Murad dönemine aittir (*Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, nşr. Halil İnalçık, Ankara 1954). Timar tezkereler defterlerinin bir örneği, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterleri*'i 17893 numarada yer almaktadır ve II. Bayezid dönemiyle ilgilidir. Yine *Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Timar ve Zeâmet Tevcih Defterleri* adıyla müstakim bir tasnif oluşturulmuştur (923-1079/1517-1668 dönemini kapsar). *Arşivde Kâmil Kepeci (KK) tasnifinde de Dîvân-ı Hümayun Tahvil Kalemî kısmında timar muâmelâtıyla ilgili defterler bulunmaktadır (Arşiv Rehberi, s. 52-69). Ayrıca aynı tasnifte ve Maliyeden Müdevver Defterleri tasnifinde çeşitli adlarla kayıtlı timar muâmelâtıyla alâkalı birçok defter mevcuttur.*

BİBLİYOGRAFYA :

Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri (haz. Ömer Lutfi Barkan – Enver Meriçli), Ankara 1988, I, tür.yer.: Ayn Ali, *Kavânin-i Âli Osmân*, tür.yer.: Cevdet, *Tarih*, II, 61-251; Barkan, *Kanunlar*, s. 267-271; a.m.f., "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (haz. Osman Okyar – H. Ünal Nalbantoğlu), Ankara 1975, s. 1-32; a.m.f., "Mâlikâne-Divânî Sistemi", *THİM*, II (1939), s. 119-184; a.m.f., "Türkiye'de Servaj Var mıydı?", *TTK Belleten*, XX/78 (1956), s. 237-246; a.m.f., "Timar", *İA*, XII/1, s. 286-333; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1954, s. 137-184; a.m.f., "The Problem of the Relationship of Byzantine and Ottoman Taxation", *Akten des XI. Internationalen Byzantinisten-Kongresses 1958*, München 1960, s. 237-242; a.m.f., "Osmanlılarda Raiyet Rûsümü", *TTK Belleten*, XXIII (1969), s. 575-610; a.m.f., "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Ar. Ott.*, VI (1980), s. 283-337; a.m.f., "Osmanlı Bürokrasisinde Ak-lâm ve Muâmelat", *Osm. Ar.*, sy. 1 (1980), s. 1-14; a.m.f., "Comments on 'Sultanism': Max Weber's Typification of the Ottoman Polity", *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, I, New Jersey 1992, s. 49-72; L. Fekete, *Die Siyaqat-Schrift im der türkischen Finanzverwaltung*, Budapest 1955, tür.yer.; Hazim Şabanović, *Kragjište Isa-Bega Ishakovic zbiri katarstarski popis iz 1455 godine*, Sarajevo 1964; N. Beldiceanu – I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur la province de Qaraman au XVI siècle, étude et actes*, Leiden 1968; V. P. Mutafçieva – Str. Dimitrov, *Sur l'état du système des timars des XVIIe-XVIIIe ss.*, Sofia 1968; K. Röhrborn, *Untersuchungen zur Osmanischen Verwaltungsgeschichte*, Berlin 1973; Selami Pulaha, *Defteri i regjistrimit të Sanxhakut të shokedrës i vitit 1485*, Tirane 1974; D. Bojanić, *Vidin i Vidinskijat Sandjak pres 15-16*

vek., Sofia 1975; N. Beldiceanu, *Le timar dans l'état ottoman*, Wiesbaden 1980, s. 13-17, 102-104; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 288-297, 326-390; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990-94, I-VIII; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi* (haz. Midhat Sertoğlu), İstanbul 1992; *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: 1300-1914* (ed. Halil İnalçık – D. Ouataert), Cambridge 1994; Nejat Göyünç, "Timar Tevchileri Hakkında", *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994): Bildiriler*, İstanbul 1995, s. 67-74; a.mlf., "Timar Ruznâme Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *TTK Belleten*, LX/227 (1996), s. 127-138; D. Howard, *The Ottoman Timar System and its Transformation, 1536-1656* (doktora tezi, 1987), Indiana University; a.mlf., "The Life and Career of Ottoman Sipahi", *Aspects of Altaic Civilization* (ed. D. Sinor), Bloomington 1990, III, 45-57; a.mlf., "The BBA Ruznâme Tasnifi: A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System", *TSAB, X/1* (1986), s. 11-18; a.mlf., "The Historical Development of Ottoman Imperial Registry (Defter-i Hakanî)", *Ar.Ott.*, XI (1988), s. 213-230; a.mlf., "Ottoman Administration and the Timâr System: Şûret-i Kânûnnâme-i 'Osmânî Berây-i Timâr dâden", *JTS*, XX (1996), s. 46-124; N. Moaçanin, "The Complex Origins of the Bosnian Ocaklık Timar", *Halil İnalçık Armâğân-ı* (haz. Taşkın Takış – Sunay Aksoy), Ankara 2009, s. 142-167; Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluşu", *DTCFD*, III/4 (1945), s. 419-429; Hamid Hadzibegić, "Rasprova Ali Čauša iz Sofije timarskoj organizaciji u XVII stoljeću", *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, II, Sarajevo 1947, s. 39-205; V. P. Mutafčieva, "Sur la caractere du timar ottoman", *AOH*, IX (1959), s. 55-61; Nedim Filipović, "Bosna Hersek'te Timar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususlar", *İFM*, XV (1954), s. 154-188; a.mlf., "Ocaklık Timars in Bosnia Hertzegovina", *POF*, XXX (1986), s. 149-180; M. Yayıp Gökbilgin, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeâmet Tevçihî ile İlgili Fermanları", *TD*, sy. 22 (1968), s. 37-43; İlhan Şahin, "Timar Sistemi Hakkında Bir Risale", a.e., sy. 32 (1979), s. 906-935; V. Boşkov, "Ein Nişan des Prinzen Orhan", *WZKM*, LXXI (1979), s. 127-152; I. Beldiceanu-Steinherr, "Loi sur la transmission du timar (1536)", *Turcica*, XI, Paris 1979, s. 78-102; a.mlf. v.dğr., "La crimée ottoman et l'institution du timar", *AION*, XXXIX (1979), s. 523-562; Zeki Ankan, "Hamid Sancağındaki Timar Düzenine İlişkin Araştırmalar", *TED*, XII (1982), s. 101-111; G. Veinstein, "L'hivernage en campagne, à propos des sipahi de Rumelia en 1559-1560", *St.I*, LVIII (1983), s. 109-148; C. Römer, "Drei Urkunden Murâds III. Zu Timârangelegenheiten", *Osm. Ar.*, sy. 12 (1992), s. 289-306; Halil Sahillioğlu, "Ze'âmet", *İA*, XIII, 477-479.

HALİL İNALCIK

TİMBÜKTÜ

(bk. TİNBÜKTÜ).

TİMUÇİN

(bk. CENGİZ HAN).

TİMUR

(ö. 807/1405)

Timurlu hânedanının kurucusu ve ilk hükümdarı (1370-1405).

25 Şâban 736'da (8 Nisan 1336), on iki hayvanlı Türk takvimine göre Siçan yılında Keş (Şehrishez) yakınlarındaki Hoca Ilgar köyünde doğdu. Babası yöredeki Barlas kabilesinin emiri Turagay, annesi Tekina Hatun'dur. Timur doğduğu sırada Çağatay Hanlığı çökmeye yüz tutmuştu ve hâkimiyet Cengiz Han soyundan gelen hanlardan çok kabile reislerinin elinde bulunuyordu. Batı Çağatay ulusunda beylik Barlaslar ve Celâyirîliler'in elinden çıkıp Karanuslar'ın (itibarlı olmayan, melez ve karışık) eline geçmişti. İlk defa 761 (1360) yılında adından söz edilen Timur, Çağataylar ve Moğollar arasındaki çatışmalara katıldı, sık sık saf değiştirdi. Yaran dokunacağını ümit ettiği kimselerle akrabalık bağları kurdu. Kendine müttelifler sağlamak suretiyle on yıllık mücadeleden sonra Mâverâünehir'e hâkim olarak Semerkant'ta tahta oturdu (12 Ramazan 771 / 9 Nisan 1370). Onun başarısının en önemli sebebi bölgede kabileler arasındaki mücadeleler ve ciddi bir rakibinin bulunmaması idi. Kendisinin "Aksak" veya "Lenk" diye anılması da bu mücadele döneminde sağ kolu ve sağ bacağından yaralanmasından dolayıdır.

Timur hâkimiyeti ele geçirdiğinde İran parçalanmış haldeydi. Merkezi Herat olmak üzere Horasan'da Kertler, merkezi Sebzevâr (Beyhak) olmak üzere Horasan'ın batı taraflarında Serbedârîler, merkezi Cürçân olmak üzere Esterâbâd, Damgan ve Simnân yöresinde Toga Timurlular, merkezi Şiraz olmak üzere Fars ve Kirman taraflarında Muzafferîler, merkezi Bağdat olmak üzere Irâk-ı Arab, Irâk-ı Acem ve Azerbaycan bölgesinde Celâyirîler hüküm sürüyordu. 1380'de Serbedârîler, Toga Timurlular, Kertler ve Muzafferîler arasındaki mücadeleler yüzünden Horasan karışık bir durum arz etmekteydi. 1370-1372'de Fergana vadisine sefer yapan ve nüfuzunu bu yönde yaymaya çalışsan, 1373'te Hârizm'e karşı harekete geçen Timur, hemen ardından Horasan'ın içinde bulunduğu bölgenin şartları zaptı için uygun görerek oğlu Mirân Şah'ı Horasan'a gönderdiği gibi kendisi de arkadan gidip Kertler, Toga Timurlular ve Serbedârîler'in varlığına son verdi. Horasan'a seferleri sırasında İran'ın vaziyetini daha yakından gören Timur 788'de (1386) buraya yürüdü.

"Üç yıllık sefer" diye anılan (1386-1388) bu harekât sırasında Mâzenderan, Luristan ve Gürcistan üzerinden Azerbaycan'a giderek Karabağ'a ulaştı. Onun Kuzey İran ve Azerbaycan'ı ele geçirmesi, vaktiyle Cuci ulusu ile İlhanlılar arasında olduğu gibi bölgede çatışmaların yeniden başlamasına yol açtı. Timur'un desteğiyle Altın Orda'da hâkimiyeti ele geçiren Toktamış Han ona karşı gelmeye başladı. Her ikisinin de zengin Azerbaycan'ı kendi istekleriyle terketmeyeceği açıktı. Toktamış Han, Kahire'ye Memlûk sultanına bir elçilik heyeti yollayıp Timur'un İran'da kuvvetlenmesi ihtimaline karşı onunla ittifak hazırlığına girişti.

1387 baharında Toktamış'ın askerlerinin Derbend'i geçerek Samur suyu kıyısına ulaşmaları karşısında Timur, oğlu Mirân Şah'ı bölgeye gönderdiyse de taraflar arasında ciddi bir çarpışma olmadı ve Toktamış'ın askerleri geri çekildi. Azerbaycan'a sevkettiği ordunun başarısızlığından sonra Toktamış Han, Timur'un yokluğundan yararlanıp doğuya doğru yöneldi. Timur bu sırada Güney İran'da Şiraz'ı kuşatmakla meşguldü; Toktamış, Siriderya kıyısındaki şehirleri ele geçirmeye kalkışınca Semerkant'a döndü. 793 (1391) yılı başında buradan hareketle Otrar, Yesi, Karaçuk, Sayram üzerinden bozkırı aştı ve Receb 793'te (Haziran 1391) Kundurca (Kunduzca) mevkinde Toktamış Han'ı yenilgiye uğrattı. Ardından daha önce boyun eğdiği halde yeniden muhalefete kalkışan İran'daki bazı yerli hükümdarlara karşı yürüdü ve 1392 yılı Haziran ayında "beş yıllık sefer" denilen (1392-1396) sefere çıktı. Ceyhun'u geçerek Mâzenderan ve Luristan yoluyla Şiraz'a varıp Muzafferîler hânedanına son verdi (795/1393); böylece Bağdat kapılarını dayandı. Bu sırada Anadolu'da ve Suriye kesiminde Memlûkler dışında kendisine ciddi rakip olabilecek bir güç yoktu. Osmanlılar Anadolu'da henüz tam anlamıyla hâkim durumda değildi. Sivas-Kayseri bölgesinde Kadı Burhânedin, Osmanlılar'la savaş halini sürdüren Karamanoğulları, Doğu Anadolu'da Erzincan Emirliği ve Karakoyunlular, Maraş dolaylarında Dulkadiroğulları ve kuruluş aşamasındaki Akkoyunlular bulunuyordu. Hâkimiyetleri Malatya'ya kadar uzanan Memlûkler, Anadolu'daki siyasî gelişmelerde söz sahibi durumundaydı, fakat iç mücadeleler bu devleti de yıpratmıştı.

1393 yılı Ağustos ayında Timur'un Bağdat'a inmesi karşısında Osmanlı, Memlûk, Altın Orda ve Kadı Burhânedin devletlerinde bazı tedbirler alınırken Anado-